

Konzervativizam u SAD-u u drugoj polovici 20. stoljeća i konzervativne vrijednosti

Petar Šturanović*

petarst@ucg.ac.me

<http://orcid.org/0000-0002-0690-8293>

<https://doi.org/10.31192/np.20.2.8>

UDK: 329.11(73)“19“

27:329.11

Izvorni znanstveni rad /

Original scientific paper

Primljeno: 12. svibnja 2021.

Prihvaćeno: 5. studenog 2021.

U radu se analizira konzervativizam u SAD-u, njegove osnove i posebno značenje religije u ovom učenju. Uočena je jasna razlika između europskoga i američkog konzervativizma u tome da je europski branio aristokraciju, društveni poredak i crkveni establišment, a da je američki bio utemeljen na idejama tržišne ekonomije, antikomunizma i kršćanske moralnosti. Prezentiran je razvitak američkoga konzervativnog pokreta s polovice 20. stoljeća od Buckleya do Kristola, njegova kompleksnost i različite škole koje su bile značajan dio ovoga pokreta. Istaknuta je njihova bit, ali i nedosljednosti. Posebna je pažnja posvećena religijskom konzervativizmu. Predstavljena je kritika konzervativizma općenito, kao i pojedinih njegovih frakcija.

Ključne riječi: konzervativizam, libertarijanizam, neokonzervativizam, paleokonzervativizam, religijski konzervativizam.

* Doc. dr. sc. Petar Šturanović, Univerzitet Crne Gore, Pravni fakultet, 13. Jula 2, MN-81000 Podgorica.

Uvod – konzervativizam kao politička filozofija

Konzervativizam je uz liberalizam i socijalizam jedna od najutjecajnijih političkih doktrina. Ako je liberalizam ideologija buržoazije, socijalizam proletarijata, onda je konzervativizam ideologija aristokracije. *Razmišljanja o revoluciji u Francuskoj* Edmunda Burkea, pionirsko su djelo na čijim idejama će se na prijelazu između 18. i 19. stoljeća oblikovati utjecajna politička filozofija. U njegovu definiranju postoje različiti pristupi. Aristokratska teorija definira konzervativizam kao jedinstven povijesni pokret, reakciju aristokratsko-feudalne klase na Francusku revoluciju, liberalizam i uspon buržoazije s kraja 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća. Nasuprot njoj, autonomna definicija drži da on nije isključivo vezan za interese neke konkretne skupine, niti da ovisi o specifičnom povijesnom događaju, već da je to autonoman sustav ideja kao što su u prvenstveno poredak, umjerenost, tradicija. Treća, situacijska definicija vidi konzervativizam kao ideologiju koja proizlazi iz različite, ali ponavljajuće vrste povijesne situacije gdje je temeljni izazov usmjeren prema postojećim institucijama čiji odobravalci koriste konzervativnu ideologiju u njihovu obranu.¹ Radi njegova pozitivnog određenja, Russell Kirk je definirao kanone konzervativizma i to: vjera u transcendentni poredak ili prirodna prava koja vode društvo kao njegova savjest; naklonost prema raznolikosti i tajnovitosti ljudskog iskustva; uvjerenje da civilizirano društvo nije besklasno i da podrazumijeva poredak i klase; bliska povezanost slobode i vlasništva; vjera u recept i nepovjerenje u sofiste, kalkulatore i ekonomiste koji bi rekonstruirali društvo i apstraktno ga oblikovali; priznanje da promjena mora biti postupna reforma, a da ishitrena inovacija može prije biti požar koji proždire negoli baklja napretka.²

Potencirajući nedostatak univerzalnih konzervativnih ideja koje bi činile konzistentnu političku filozofiju, Oakeshott je tvrdio da konzervativno stajalište nije povezano s bilo kakvim određenim vjerovanjima o ljudskom stanju ili svijetu uopće, niti s doživljajem moralno ispravnog ili pogrešnog, već da slijedi logiku konzervativnog pesimizma, preferiranjem poznatog nad projektiranim savršenstvom, pokušaja nad neistraženim i stvarnog nad mogućim, a stabilnost smatra boljom od upitnog poboljšanja, doziranu grešku superiornijom od kontroverzne istine.³ Po njemu, konzervativizam je uživanje u sadašnjosti, a ne apstraktan ideal ili ideologija. Nesavršenu ljudsku prirodu i težnju prema kvarenju najbolje je kontrolirati držeći se poznatih, isprobanih načina života. Konzervativizam se ne oslanja samo na goli razum, ne odbacuje predrasude, već otkriva mudrost skrivenu u njima, čineći razum djelotvornijim, duh mu-

¹ Usp. S. HUNTINGTON, Conservatism as an Ideology, *The American Political Science Review*, 51 (1957) 2, 454-473, 454-455.

² Usp. R. KIRK, *The Conservative Mind*, Washington, Regnery Publishing, 2001, 9.

³ Usp. M. OAKESHOTT, *Rationalism in Politics and Other Essays*, Indianapolis, Liberty Press, 1991, 169-170.

drošću pouzdanijim, a čovjekovu vrlinu pretvara u naviku.⁴ Njegova je opredijeljenost za slobodu osporavana, pa se može reći da se liberalnom poimanju slobode suprotstavlja konzervativno stajalište autoriteta. Konzervativizam, za razliku od liberalizma, smatra obaveze bitnijim od prava, odbacujući koncept univerzalnih, urođenih prava, a društvo vidi kao organsku zajednicu, a ne skup pojedinaca. Društvo bazirano na tradiciji, partnerstvo živih, mrtvih i onih koji će biti rođeni.⁵

1. Poslijeratni konzervativizam u SAD – nastanak i osnove

Dok je europski konzervativizam branio aristokraciju, društvenu hijerarhiju i crkveni establišment, kod američkog su prevladavale ideje tržišne ekonomije, antikomunizma i kršćanske moralnosti. Oblikovao se oko osobe Williama Buckleya i njegova konzervativnog časopisa *National Review* osnovanog 1955. redefinirajući američku desnicu i stvarajući konzervativni pokret koji će ostvariti kohezivno jedinstvo između vjerskih tradicionalista, zagovornika male vlade, desnog centra – koji je zastupao komercijalne interese i hladnoratovskih liberala koji će se poslije reinkarnirati u neokonzervativce.⁶ Imao je dva suparnika, liberalizam unutar američkog društva i komunizam izvana. Buckley je liberalizmu spočitavao nedostatne moralne temelje, dogmu progresa, organizaciju društva na racionalnoj i znanstvenoj paradigmi, gušenje individualizma i zalaganje za jednakost putem državne intervencije, zaključujući da treba srušiti liberalizam koji je moćan, ali dekadentan, a spasiti konzervativizam koji je slab, ali održiv.⁷ Smatrao je da SAD treba redefinirati na kršćanskim vrijednostima. Kritizirao je ateizam i kolektivism, smatrajući da je najvažnija podjela i borba u suvremenom svijetu – borba između kršćanstva i ateizma, a da je sukob između individualizma i kolektivism samo odraz te borbe na drugom nivou. Pokret će iznjedrati intelektualce kao što su Russell Kirk, Peter Viereck i Robert Nisbet, koji su se zalagali za povratak tradicionalnim religijskim i etičkim apsolutima i odbacivanje relativizma koji je, po njihovu mišljenju oslabio zapadne vrijednosti i stvorio nepodnošljiv vakuum ispunjen demonskim ideologijama.⁸ Konfrontirani s vladajućim liberalnim poretkom i konkretno s idejama Nove ljevice i s Jonsonovim Velikim društvom, smatrali su da postojeći sekularni svijet mora nestati da bi se izgradilo novo, na religiji utemeljeno društvo.

⁴ Usp. E. BERK, *Razmišljanja o revoluciji u Francuskoj*, Podgorica, CID, 2001, 72.

⁵ Usp. isto, 80.

⁶ Usp. P. GOTTFRIED, *Conservatism in America. Making Sense of the American Right*, New York, Palgrave Macmillan, 2007, 118.

⁷ Usp. W. BUCKLEY, *Up from Liberalism*, New York, McDowell, 1959, 7.

⁸ Usp. D. E. NOBLE, *Conservatism in the USA*, *Journal of Contemporary History*, 13 (1978) 4, 635-652, 642.

U početku je bio na pozicijama sličnim staroj *antirenewdeal* desnici, kao što je ograničena vlada, suzdržanost u upotrebi vojne sile, sumnjičavost prema socijalnom inženjeringu.⁹ U ideološkoj ravnini, poslijeratni konzervativizam u SAD bio je kombinacija tradicionalnog konzervativizma i libertarijanizma, ali i strogog antikomunizma koji će biti karakteristika svih konzervativnih učenja tijekom hladnog rata. Upravo će nedovoljno odlučan pristup u vođenju hladnoratovske krize biti jedna od glavnih zamjerki konzervativaca tada vladajućem liberalnom poretku. Nudeći alternativu pasivnosti i logici obuzdavanja koju je prakticirao liberalni antikomunizam, konzervativni intelektualci su oblikovali odgovor na tu krizu u religijskim tonovima, u obliku vjerske sigurnosti i borbe protiv sumnje sekularizma, te pokušaja kristijanizacije SAD-a.¹⁰ Smatrali su da liberalizam nije pružio običnim ljudima snažne motive za osobnu patnju, žrtvu i smrt, a konzervativci su ponudili da taj prostor popune apsolutizmom i religijskom odlučnošću i čvrstoćom, stvaranjem tzv. koncepta rata vjere.¹¹

Religiozni ljudi najčešće podupiru konzervativne stranke, a za razliku od europskog, koji je frakcija unutar političke partije, konzervativizam u SAD je pokret koji će se rado uklopiti u Republikansku stranku kada ona zastupa njezove interese i ideje, kao i obratno, ali ne postoji dominacija u tom odnosu – niti stranke niti pokreta.¹² Stoga su konzervativci bili nezadovoljni činjenicom da republikanski predsjednik Eisenhower, koji je dominirao američkom politikom 1950-ih, nije ponudio odgovarajuću konzervativnu doktrinu, već je prihvatio gotovo cijelo nasljeđe *newdealovskog* liberalizma.¹³ Nasuprot tome, konzervativni pokret je čvrsto podržao predsjedničku kandidaturu Barryja Goldwatera 1964. godine praktično izvojevavši njegovu nominaciju.

Kritika je pokret karakterizirala kao uspon radikalne desnice, dok su markartizam, ali i Goldwaterov republikanizam (prvenstveno zbog njegova protivljenja Zakonu o građanskim pravima iz 1964.) optuživani za revitalizaciju fašističkih ideja, posebno na jugu. Povezivanje s fašizmom ubrzalo je transformaciju pokreta marginaliziranjem vlastitih segregacionističkih elemenata, jednako kao i razarajući poraz Goldwatera na izborima 1964. godine nakon čega će pokret napraviti zaokret u odnosu na dotadašnje protivljenje državi blagostanja, te se više nijedan konzervativni kandidat neće protiviti socijalnim politikama države.¹⁴ No, omasovljenjem je blijedjela njegova intelektualna aura, te je konzervativni pokret sve više postajao beznadno podijeljen između elitne intelektualne manjine i dominirajuće populističke mase.

⁹ Usp. Gottfried, *Conservatism in America...*, 145.

¹⁰ Usp. K. MATTSON, *Rebels All. A Short History of the Conservative Mind in Postwar America*, New Brunswick, Rutgers University Press, 2008, 27.

¹¹ Usp. J. BURNHAM, *Suicide of the West*, New Rochelle, Arlington, 1975, 291.

¹² Usp. I. KRISTOL, *Neokonzervativizam*, Zagreb, Algoritam, 2004, 394-395.

¹³ Usp. P. ALLITT, *The Conservatives – Ideas and Personalities throughout American History*, New Haven – London, Yale University Press, 2009, 176.

¹⁴ Usp. Gottfried, *Conservatism in America...*, 145-148.

2. Različite škole američkog konzervativizma

Američki konzervativizam je spektar različitih škola mišljenja, gdje se izdvajaju burkeanski konzervativizam, libertarijanski konzervativizam, neokonzervativizam, paleokonzervativizam, južnjački konzervativizam i religijski ili kršćanski konzervativizam.¹⁵

Pišući praktično manifest burkeanskog konzervativizma *The Conservative mind*, Russell Kirk ga je bazirao na mudrosti predaka, umjerenim promjenama, shvaćanju društva kao duhovne stvarnosti koja posjeduje vječni život, ali i suptilan ustav. Vjerovao je u privatno vlasništvo, društvenu hijerarhiju i potrebu za aristokracijom. Protivio se egalitarizmu, a mislio je da politički problemi u osnovi jesu vjerski i moralni problemi. Nabrojio je pet *suparnika* burkeanskog konzervativizma i to: racionalizam filozofije, romantičarska emancipacija Rousseaua, utilitarizam Benthama, pozitivizam Comteove škole i kolektivistički materijalizam Marxa i socijalista. Smatrao ih je uprljanim opasnom zabludom u savršenstvo čovječanstva, negacijom iskonskog grijeha, ali i favoriziranjem ekonomske i političke jednakosti. U očima Kirka, njihova percepcija tradicije nije bila bogato akumulirano nasljeđe mudrosti, već nešto što bi trebalo baciti na smetlište povijesti.¹⁶ Burkeanski konzervativizam nije baziran na čistom razumu, već na instinktima, običajima i predrasudama koje, po Kirku, nisu ni fanatizam ni praznovjereje, već akumulirana mudrost i odgovor utemeljen na tradiciji, intuiciji predaka. Nije se protivio kapitalističkom poretku, ali je smatrao da slobodno tržište ne može biti njegova osnova, već da su za društvo mnogo bitniji zajednički moralni i vjerski principi, te umjerenost.¹⁷ Burkeanski konzervativizam odiše anakronizmom u zemlji jake liberalne tradicije koja nije imala zemljoposjedničku aristokraciju i pored nastojanja Kirka da aristokratsku antirevolucionarnu europsku konzervativnu tradiciju interpretira kao dominantnu osnovu američke konzervativne tradicije.

Najznačajniji predstavnik južnjačkog konzervativizma je Richard Weaver, a glavna karakteristika njegova učenja je antimodernost. Smatrao je da je suvremeni čovjek u stanju moralnog propadanja, bez ideala, a da je 20. stoljeće kao vrhunac modernoga društva donijelo nevidenu mržnju i nasilje među ljudima, države opustošene ratom, te da polovica čovječanstva na drugu polovicu gleda kao na neprijatelja.¹⁸ Kritizirao je materijalizam, a libertarijance je smatrao fanaticima slobodnog tržišta i simptomom bolesti društva, smatrajući svoj ruralni, tradicionalni jug posljednjom nematerijalističkom civilizacijom koja je izgubljena u borbi sa sjevernim kapitalističkim carstvom. Držao je da mo-

¹⁵ Usp. J. SHULTZ, J. WEST, I. MACLEAN, *Encyclopedia of Religion in American Politics*, Phoenix, Oryx Press, 1999, 63.

¹⁶ Usp. Kirk, *The Conservative mind...*, 6-8.

¹⁷ Usp. isto, 541.

¹⁸ Usp. R. WEAVER, *Ideas Have Consequences*, Chicago, Chicago University Press, 1948, 1-2.

dernost negira univerzalnost, što nosi poricanje svega što nadilazi iskustvo, iz čega proizlazi negiranje istine, a bez objektivne istine ne može se pobjeći od relativizacije da je čovjek mjera svega.¹⁹ Nasuprot suvremenom trgovačkom društvu opterećenom svojom opsesivnom potragom za novcem i znanstvenim saznanjem koje se može postići samo specijalizacijom i fragmentacijom, Weaver je kršćanski srednji vijek smatrao vremenom intelektualnog jedinstva, razdobljem koje je prepoznalo da je svrha civilizacije proslavljanje Boga.²⁰ Kao tradicionalist, odbacivao je konzervativni pokret onoliko koliko je ovaj prihvaćao modernizaciju američkoga društva.

Južnjački konzervativizam je generalno bio zagledan u prošlost gdje je tražio rješenja za izazove suvremenoga društva. Nakon donošenja zakonodavstva o građanskim pravima polovicom 1960-ih, on počinje biti opterećenje konzervativnom pokretu, jer nije modelirao svoja dotadašnja uvjerenja. Stoga će se 70-ih godina 20. stoljeća pokret distancirati od svojih dotadašnjih južnjačkih, segregacionističkih saveznika koji su bili dio njegove koalicije protiv komunizma, a taj će proces njihove marginalizacije neokonzervativci 80-ih godina 20. stoljeća samo ubrzati.²¹

Libertarijanizam je nastao oko ideja Murray Rothbarda na postulatima slobodnog tržišta kao potpunom i prirodnom regulatoru odnosa među pojedincima i apsolutnom pravu vlasništva kao biti individualne slobode, suprotstavljajući se tzv. agresiji države protiv pojedinaca i njihovih individualnih prava koja se ogleda kroz oporezivanje.²² Libertarijanci slobodu smatraju fundamentalnom vrijednošću, ali i samodovoljnom, te su ih konzervativci kritizirali da su izjednačavali slobodu od državne agresije sa slobodom od kulturnih normi, religije, morala i društvenih autoriteta.²³ Iako libertarijanska stremljenja mogu biti uključena u doktrinu konzervativizma, konzervativac ne može biti samo libertarijanac, jer bi takvo shvaćanje bilo redukcionističko. To je širi pojam koji pored ostalog, uključuje tradiciju, umjerenost, ali i religiju. Preveliko fokusiranje na ekonomska pitanja učinilo je libertarijance materijalistima koji nisu uspjeli da se obrate duhovnoj prirodi čovjeka.²⁴

Da bi se nadišli nedostaci libertarijanizma nastao je libertarijanski konzervativizam s ciljem da pomiri konzervativne društvene vrijednosti s individualističkim libertarijanskim principima ekonomskih sloboda, te je poslužio kao teorijska osnova sveobuhvatne kritike politike državnog intervencionizma i kolektivismu uopće. U međunarodnim odnosima je bio na izolacionističkim pozicijama stare desnice, a njegovi predstavnici su smatrali da konzervativci okupljeni oko *National Reviewa* i *mainstream* republikanci pretjeruju s tvrd-

¹⁹ Usp. isto, 4.

²⁰ Usp. isto, 56.

²¹ Usp. Gottfried, *Conservatism in America...*, 142.

²² Usp. S. RAVLIĆ, *Svjetozi ideologije*, Podgorica – Zagreb, CID – Politička kultura, 2013, 58.

²³ Usp. L. H. ROCKWELL, *The Case for Paleo-Libertarianism*, *Liberty*, 1 (1990) 34-38, 34.

²⁴ Usp. Kirk, *The Conservative mind...*, 423-424.

njom o sovjetskim prijetnjama da bi opravdali trku u naoružanju, više poreze i porast državne moći, izdajući konzervativno nasljeđe male vlade.²⁵ Ova *anti-welfare*, anti-intervencionistička koalicija s konzervativizmom učinila je libertarijance utjecajnijima i donekle ojačala njihovo suprotstavljanje nadolazećem neokonzervativizmu. No, njegov nedostatak je to što se u teorijskom smislu konzervativizam isuviše približava klasičnom liberalizmu, te njegova ograničenost da dobije podršku širokih masa u praksi.

Amerikanci koji brane kapitalizam i način života ustrojen prvenstveno oko slobodnog tržišta, nazivaju se konzervativcima, a ako donekle prihvaćaju državne intervencije u socijalne svrhe – neokonzervativcima.²⁶ Budući da je konzervativizmom u SAD-u, do Goldwaterovog izbornog fijaska 1964. godine dominirao antikomunizam, a samim tim i antietatizam, glavni protivnik neokonzervativizma bio je liberalizam, a ne socijalizam i etatizam, te njegov ideal nije bio ukidanje socijalne države, već njena rekonstrukcija koja bi je učinila ekonomičnijom i humanijom.²⁷ Prvaci neokonzervativnog učenja u SAD-u bili su bivši marksisti, židovski intelektualci iz New Yorka, Irving Kristol, Daniel Bell i Nathan Glazer. Kao odgovor na krizu vrijednosti koju su pripisivali kontrakulturi, *rock and roll* muzici, multikulturalizmu, neokonzervativci su se okrenuli povratku religiji utemeljenom na sociološkom pogledu na vjeru. Oni su smatrali da religija može omogućiti kolektivnu pripadnost širem i stabilnijem društvu. Uključivali su pitanje religijskih prava u poruku kojom su željeli naglasiti prijetnju američkoj tradiciji i vrijednostima od strane liberalne elite koja je 60-ih godina 20. stoljeća dominirala američkim društvom.

Neokonzervativci su SAD smatrali posebnom državom zbog njene utemeljenosti na ideji ljudskih prava i sloboda izvedenim iz Deklaracije o nezavisnosti, a religiju su upotrebljavali kao sredstvo za ostvarivanje vlastitih stremljenja. Provodili su svoje ideje u formi javnih politika kroz Republikansku stranku gdje su uspjeli marginalizirati druge grupe vezujući se za skupinu koja nije mogla biti ignorirana – kršćansku desnicu, iako rani neokonzervativci religijska pitanja, kao što su molitve u školi ili pobačaj, nisu smatrali toliko značajnim koliko ekonomska ili vanjskopolitička pitanja. Dok je američka desnica prije pojave neokonzervativizma bila otvoreno ili prikriveno rasistička, neokonzervativci su bili ponosni što su ispravili ovu grešku podrškom Zakonu o građanskim pravima iz 1964. godine i Zakonu o pravu glasa iz 1965. godine i uključivanjem afroameričkoga stanovništva u političku zajednicu, istovremeno radeći unutar konzervativnog pokreta na marginalizaciji južnjačkih konzervativaca zbog njihova segregacijskog balasta.

U pogledu države blagostanja vodili su računa o svrsishodnosti i upotrebnosti vrijednosti svojih stajališta. Naime, i pored zalaganja za niske poreske stope i

²⁵ Usp. Allitt, *The Conservatives...*, 198.

²⁶ Usp. Kristol, *Neokonzervativizam...*, 243.

²⁷ Usp. *isto*, 394-395.

sporazume o slobodnoj trgovini, oni su prihvaćali *newdealovske* programe ekspanzije vlade, koji su posebno uzeli maha 60-ih godina 20. stoljeća, smatrajući da je nemoguće odustajanje od njih bez velikog pada podrške kod nižih slojeva stanovništva.²⁸ Karakteriziralo ih je antiutopističko shvaćanje društva i vanjske politike. Ratove u ime američkih interesa smatrali su pravednim, jer se ratovi svakako događaju zbog poriva za dominacijom u ljudskoj prirodi, a njima se nekada ostvare velike pobjede, kao što je bilo oslobađanje robova nakon Građanskog rata u SAD-u ili oslobađanje Europe od nacizma.²⁹ Stoga su u međunarodnim odnosima odbacivali izolacionističke tradicije stare desnice želeći da se otvorenije konfrontiraju sa SSSR-om, a ne da vode po njima jalovu politiku kompromisa, što će Ronald Reagan dolaskom na vlast uzeti za svoju agendu.

Kritičari će reći da neokonzervativci nisu izmijenili konzervativizam, već da su mu stvorili alternativu. Zbog idealizacije »demokratske socijalne države«, *neowilsonovske* vanjske politike i odnosa prema Martinu Lutheru Kingu kao kulturnoj ličnosti u SAD-u, neokonzervativci nemaju gotovo ništa zajedničko s *antinewdeal* desnicom, niti s autorima iz *National Reviewa* u vrijeme njegova osnivanja.³⁰ Referirajući se na tvrdnje zastupnika tradicionalnog konzervativizma, o potrebi vođenja takozvanog kulturnog rata za vrijednosti, Irving Kristol je priznao da je taj rat već izgubljen i da ga je ljevica dobila. Stoga su se neokonzervativci praktično samo natjecali s lijevim centrom kao tumači vrijednosti koje su široko prihvaćene. Na ovaj se način percipirala primjerice razlika između umjerenog i radikalnog feminizma.

Neokonzervativci sebe prikazuju sposobnijim za provođenje ideala jednakosti, a sukobi s ljevicom, kako su primijetili kritičari s pozicija stare desnice, danas u biti su borba koja se odvija među potencijalnim realizatorima već dogovorenih vrijednosti.³¹ Neokonzervativno zagovaranje agresivne intervencionističke vanjske politike bit će kritizirano kao neoimperijalizam. Svoje zalaganje za više socijalne pravde u odnosu na ono što može osigurati kapitalistička minimalna država, neokonzervativci nisu smatrali šurovanjem sa socijalističkim idejama. Oni su mješavinu dobrovoljnih i obveznih sustava osiguranja smatrali uvelike, ako ne i potpuno, usklađenim s liberalno-demokratskim poretkom.³² S druge strane, libertarijanski konzervativci kritizirali su neokonzervativizam zbog prihvaćanja državne intervencije, uspoređujući ga sa shvaćanjima postmarksističkih europskih socijaldemokrata i držali da kontinuirani kompromis s kolektivizmom, u ekonomskim odnosima otvara perspektivu daljnjeg skretanja ulijevo, čineći tananom razliku između (neo)konzervativizma i socijalizma.

²⁸ Usp. Gottfried, *Conservatism in America...*, 134, 143.

²⁹ Usp. Allitt, *The Conservatives...*, 210.

³⁰ Usp. G. DORRIEN, *The Neoconservative Mind: Politics, Culture, and the War of Ideology*, Philadelphia, Temple University Press, 1993, 369.

³¹ Usp. Gottfried, *Conservatism in America...*, 50-51, 69.

³² Usp. Kristol, *Neokonzervativizam...*, 319.

Kao reakcija na neokonzervativizam u obliku njegove kritike, 1980-ih nastaje u SAD-u paleokonzervativizam koji je utemeljen na idejama tradicionalnog konzervativizma, a između ostalog kršćanske etike, paternalizma, nacionalizma i posebno izolacionizma u vanjskoj politici. Paleokonzervativci su se zalagali za ograničavanje imigracije i protivili se ideji multikulturalizma. Bili su na stajalištu ekonomskog nacionalizma i protekcionizma, protiveći se slobodnoj trgovini, u čemu će se također razlikovati od neokonzervativaca. S druge strane, i jedni i drugi su bili etatisti. Njihove razlike, kao i ideološka sukobljavanja, proizlaze iz uspona neokonzervativaca i njihovog preuzimanja, ali i modeliranja konzervativnog pokreta, čije su prijašnje osnove paleokonzervativci željeli ponovno uspostaviti. Konkretno, kritika nove ljevice i unutarnjega komunizma je neokonzervativcima bila prihvatljiva – ali ne i makartizam; kritika koncepta afirmativne akcije im je bila prikladna – ali ne i kritika zakonodavstva o građanskim pravima.³³ Stoga su ih paleokonzervativci optuživali za izdaju konzervativne ideje i okretanje vrijednostima liberalne Amerike. No, temeljna razlika između njih je bila dublja.

Neokonzervativci pripadaju modernoj liberalno-demokratskoj tradiciji Montesquieua, Madisona i Tocquevillea, dok su paleokonzervativci nasljednici kršćanske i aristokratske srednjovjekovne misli sv. Augustina i sv. Tome Akvinskog, a sukladno tome su vrijednosti prvih eksplicitno američke, a drugih u osnovi izvanameričke.³⁴ Dok su neokonzervativcima i vodećim strukturama Republikanske stranke njihove ideje bile anakrone, libertarijanska kritika ih je optuživala za ekonomski etatistički populizam, da se na psihološkoj ravni kulturni konzervativizam i socijalistička ekonomija ne mogu spojiti (da se ne može istovremeno zastupati oboje bez kognitivnog neslaganja), te da se oni također ne mogu efikasno i praktično sjediniti.

3. *Religijski konzervativizam*

Osnivanjem organizacije »Moralna većina« krajem 70-ih godina 20. stoljeća u SAD-u pojavio se religijski konzervativizam – učenje koje je dominantno utemeljeno na religiji, odnosno judeokršćanstvu. Njegovo ustrojstvo nije bilo monolitno već ga je činilo akciono i vrijednosno jedinstvo protestantskih evangelika i konzervativnih rimokatolika – tzv. teokonzervativaca, koje je afirmiralo snažan vjerski i moralni utjecaj na političke procese i javne politike. Pokret za građanska prava, kontrakulturu, komunizam, feminizam i muslimansku imigraciju su doživljavali kao prijetnje svom shvaćanju američkog načina života. Njihove pristalice uglavnom odbacuju Darwinovu teoriju evolucije u korist kreacionizma, dok je dio njih prihvatio teističku evoluciju po kojoj se Bog smatra

³³ Usp. S. FRANCIS, Neo-Con Invasion, *The New American*, 12 (1996) 1-10, 3.

³⁴ Usp. D. HIMMELFARB, Conservative Splits, *Commentary*, 85 (1988) 54-58, 55.

začetnikom procesa evolucije.³⁵ Strogo se protive pobačaju (dio njih i bez obzira na okolnosti), a upravo je presuda u slučaju *Roe vs. Wade* iz 1973. godine, kojom je ustavom zaštićeno pravo na pobačaj, bila katalizator njihova političkog angažiranja. U početku su *pro-life* pokret činili pretežno suburbani bijelci, mahom katolici, među kojima se izdvaja kongresmen Henry Hyde, čijim je amandmanom ograničeno financiranje pobačaja federalnim novcem.³⁶ Dominantno su s juga, manje primjetni u megalopolisima kao što su New York i Los Angeles, od Reaganove ere čine snažnu biračku bazu Republikanske stranke.

Religiozni konzervativci smatraju da su decenije sekularizacije uskraćivale SAD-u vjerski temelj, a da su odluke Vrhovnog suda o molitvi i pobačaju imale učinak podržavanja permisivne, hedonističke i eksplicitno nereligiozne kulture, dok su aktivno prevenirale vjerske prakse u javnom životu. Prema njihovu mišljenju pobjeda nad komunizmom je samo pola bitke, jer smatraju da moraju nadvladati dekadenciju unutar američkog društva, koja je posebno izražena u pitanjima koja se odnose na seksualnost. Predbračni i izvanbračni seks, epidemija AIDS-a, raširena učestalost pobačaja, prevalencija jednoroditeljskih porodica i širenje pornografije – dokaz su društvenog kolapsa. Religijski konzervativci odbacuju optužbe da su vjerski fundamentalisti antimodernističkih shvaćanja, već sebe smatraju ljudima srednje klase koji uzimaju vjerovanje u poslovna načela i tržišne ideale kao prirodan produžetak svoje vjere.³⁷ Zalaganje za molitve u javnim školama reakcija su na isuviše sekularne i pretjerano liberalne školske programe koji sadrže teme kao što je seksualni odgoj i koje ohrabruju promiskuitet i sl. Kršćanski konzervativci tvrde da je SAD utemeljen upravo na ideji kršćanstva. Gotovo 90 % evangelika smatra da su SAD i američka nacija također utemeljeni na kršćanskim načelima i većina njih se slaže da bi kršćanski moral trebao biti zakon države, iako svi Amerikanci nisu kršćani.³⁸ Teokonzervativni mislioci su govorili direktno iz religijskog uvjerenja i odbacivali su potrebu da svoje ideje prevode na univerzalniji jezik ili da ih razdvoje od svojih katoličkih korijena. Kritizirali su američku javnu politiku sa stajališta papinskih deklaracija i proglašavali legitimnom građansku neposlušnost protiv korumpiranog pravosuđa u ime katoličkih moralnih načela. Teokonzervativci su nakon terorističkog napada 11. rujna 2001. pozvali na borbu »kršćanskog SAD-a protiv militantnog islama« čineći time svoj religiozni partikularizam eksplicitnim.³⁹

³⁵ Usp. J. CIMENT, *Postwar America. An Encyclopedia of Social, Political, Cultural, and Economic History*, Routledge, 2015, 513.

³⁶ Usp. R. N. KARRER, The Pro-Life Movement and Its First Years under »Roe«, *American Catholic Studies*, 122 (2011) 4, 47-72, 65.

³⁷ Usp. K. PHILLIPS-FEIN, Conservatism. A State of the Field, *The Journal of American History*, 98 (2011) 3, 723-743, 733.

³⁸ Usp. C. SMITH, *Christian America? What Evangelicals Really Want*, Los Angeles, University of California Press, 2000, 200.

³⁹ Usp. Mattson, *Rebells...*, 104.

Dok suvremeni protestantizam kontekstualno tumači Bibliju videći u njoj duboke religijske istine o postanku, ljudskoj prirodi i sudbini, a ne doslovne znanstvene zakonitosti, za religijske, kršćanske konzervativce ovaj konstrukt uništava mogućnost vjere. Najveći broj konzervativnih kršćana doslovno tumači Bibliju, skloni su prihvatiti predodređenost, strogog su morala i pobožniji od drugih protestanata. Većina evangelika smatra da kršćani imaju jedinstvene i učinkovite odgovore na probleme u svijetu i da oni dolaze iz njihove duhovne sfere, a podupiru američki kapitalizam i političke organizacije kršćanske desnice.⁴⁰

Slabo intelektualno vodstvo nije bilo prepreka strastvenim glasačima da donose neizmjernu količinu energije i velik broj glasova na izborima, trajno redefinirajući američki politički kontekst.⁴¹ Premda su od religijskih konzervativaca imale značajnu podršku, republikanske administracije nisu njihove stavove dovoljno uključile u javne politike. Naime, republikanci osvajaju njihove glasove obećavajući da će zabraniti pobačaj i ponovno uspostaviti molitve u javnim školama, ali nakon što osvoje vlast to ne provode. Konkretno, Ronald Reagan je pridobio glasove evangelika osvojivši njihova srca, između ostalog, nazivajući Sovjetski Savez »carstvom zla«, obraćajući se upravo njima ovom simbolikom. No, njegova administracija se posvetila konzervativnim idejama kao što su limitiranje federalne birokracije, smanjivanje njenih troškova, uklanjanje dotacija siromašnima, ali i prozivanju neodlučnih demokrata da gube hladni rat, te sukladno tome, povećavanju ulaganja u obranu. Reaganovi prioriteti nisu bile ideje religijskih konzervativaca, te je on dao minimalnu podršku njihovim prijedlozima za restrikciju pobačaja, financiranje religijskih škola, vraćanje molitve u javne škole. Jedan od ključnih zahtjeva i njihovih nadanja od Reagana odnosio se na predlaganje suca za ispražnjeno mjesto u Vrhovnom sudu koji će raditi na promjeni presude *Roe vs. Wade* iz 1973. godine. Međutim, bit će razočarani Reaganovim prijedlogom Sandre Day O'Connor, umjerene republikanke koja će postati prva žena u Vrhovnom sudu, čiju su nominaciju i izbor bezuspješno pokušali osporiti opravdano sumnjajući da se neće protiviti pobačaju, što će se i pokazati točnim.⁴² No, usprkos neuspjehu da svoje težnje učine dijelom javnih politika, neokonzervativni autori poput Kristola predviđeli su daljnje povećanje broja religioznih konzervativaca i rast njihova utjecaja. Po njemu, Republikanska stranka, ako želi opstati kao relevantna, mora apsorbirati tu nadolazeću snagu, onako kako je Demokratska stranka prigrlila europske doseljenike između 1870. i 1914. godine.⁴³

⁴⁰ Usp. Smith, *Christian...*, 55.

⁴¹ Usp. Allitt, *The Conservatives...*, 223.

⁴² Usp. F. PRUDENCE, A Prolife Disaster. The Reagan Administration and the Nomination of Sandra Day O'Connor, *Journal of Contemporary History*, 53 (2018) 2, 391-414, 395.

⁴³ Usp. Kristol, *Neokonzervativizam...*, 382-383.

Zaključak

Konzervativni pokret u SAD-u redefinirao je američko liberalno društvo 60-ih godina 20. stoljeća. S vremenom je mijenjao svoju ideološku profilaciju sukladno tomu koja je škola konzervativnoga mišljenja preuzimala dominantnu ulogu. Zakonodavstvo koje se odnosilo na građanska prava i inkluziju afroameričkoga stanovništva, bilo je razdjelnica, ne samo unutar društva, već i unutar konzervativnoga pokreta. Južnjački konzervativci su, ostavši na segregacionističkim pozicijama, bili opterećenje pokretu i zbog toga su marginalizirani, dok paleokonzervativci nikada nisu ni dobili veći utjecaj jer su se kritički odnosili prema zakonodavstvu o građanskim pravima. Nasuprot njima, neokonzervativci su ga podržali i upravo su oni preuzeli dominantnu ulogu unutar konzervativnoga pokreta. No, prihvatili su mnogo liberalnih politika, od multikulturalizma preko afirmativne akcije do državne intervencije u socijalne svrhe, a njihovi kritičari će reći i kompletno liberalno nasljeđe kao cijenu njihova uspjeha u političkoj areni. Cinici mogu ustvrditi da su neokonzervativci izmijenili konzervativni pokret do neprepoznatljivosti da bi uspjeli ovladati njime. Ipak, religija kao sastavna komponenta američkog konzervativizma stalna je odrednica, uz različito značenje u pojedinim učenjima: usputno kod libertarijanskog konzervativizma, kapitalno značenje kod Burkeovog i južnjačkog konzervativizma ili sociološko – kao sredstvo za postizanje ciljeva – kod neokonzervativizma. U konačnici, kod religijskog, kršćanskog konzervativizma religija ima fundamentalno značenje, na njene norme trebao bi biti sveden društveni život.

Američki konzervativizam bio je manjkav onoliko koliko ga je uživanje u nekada sumornoj stvarnosti i sadašnjosti pretjeranim pesimizmom sputavalo da krene u borbu za drukčije, pravednije društvo. Teško je zamisliti konzervativce da započiju agitaciju protiv ropstva ili kreću u stvaranje društva u kojem bi prirodna dobra bila ravnomjernije raspoređena, čovjekov životni vijek dramatično povećan ili nepismenost ljudi smatrana društvenim problemom, a ne neizbježnom pojavom. S druge strane, antiutopizam, shvaćanje društvene stvarnosti nesavršenom i prepoznavanje ljudskih ograničenja, bila je njihova prednost. Nisu vjerovali da planirano društvo može učinkovito funkcionirati ili biti kompatibilno sa slobodom pojedinca, a cijenili su više od svojih liberalnih kritičara blagodat industrijskoga kapitalizma, ma kakve negativne aspekte ljudske prirode on otkrivao.⁴⁴

Konzervativni pokret u SAD stvoren je na izrazitom antikomunizmu, ali paradoksalno, ponajviše je uzdrman svojim najvećim uspjehom, upravo padom komunizma, pa se od tada suočava s izazovima, među kojima se izdvaja dominacija liberalnih kulturnih vrijednosti. U ovom se radu nastojalo opisati konzervativne vrijednosti, kao i američki poslijeratni konzervativizam sa svim bogatstvima njegovih frakcija.

⁴⁴ Usp. Allitt, *The Conservatives...*, 279.

Petar Šturanović*

*Conservatism in the USA in the Second Half of the 20th Century and
Conservative Values*

Summary

The author analysed conservatism in the United States as a political philosophy, its foundations, as well as the special significance of religion in this doctrine. The author made a clear distinction between European and American conservatism and pointed out that while European defended aristocracy, social hierarchy and church establishment, American post-war conservatism was based on the ideas of market economy, anti-communism and Christian morality. He explained the relationship between the conservative movement and the conservative, Republican party, defining that relationship on the principles of balance, and the movement's willingness to fit into the party only if the party platform represents the interests and ideas of the movement. The development of the American conservative movement from the middle of the 20th century, from Buckley to Kristol, its complexity and various schools of thinking that represented a more or less significant part of this movement, were presented. The author tried to outline their essence, but also to point out possible inconsistencies. He wanted to show the importance of religion in each of the conservative schools of thought, from Burkean, through southern and paleoconservatism, to neoconservatism. Given its importance and influence, he paid special attention to religious conservatism. It is presented a critique of conservatism in general, as well as its factions in particular.

Key words: conservatism, libertarianism, neoconservatism, paleoconservatism, religious conservatism.

(na engl. prev. Petar Šturanović)

* Petar Šturanović, PhD, Assis. Prof., University of Montenegro, Faculty of Law; Address: 13. jula, MN- 81000 Podgorica, Montenegro; E-mail: petarst@ucg.ac.me.